

УДК 392:78.011.26]:7.036.3+001.82

ЯСЮК ТАМАРА

аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, науково-педагогічний працівник кафедри «Музичне мистецтво естради» Комунального закладу Київської обласної ради «Академія мистецтв імені Павла Чубинського». ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6182-1019>

YASIUK TAMARA

a post-graduate student of the National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts, scientific and pedagogical worker of the *Stage Musical Art* Department of the Communal Institution of the Kyiv Regional Council *Pavlo Chubynskyi Academy of Arts*. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6182-1019>

Бібліографічний опис:

Ясюк, Т. (2022) Обрядовість в етно- та попкультурі: соціально-історичний аспект. *Народна творчість та етнологія*, 4 (396), 89–94.

Yasiuk, T. (2022) Ritualism in Ethnic and Popular Culture: Social and Historical Aspects. *Folk Art and Ethnology*, 4 (396), 89–94.

ОБРЯДОВІСТЬ В ЕТНО- ТА ПОПКУЛЬТУРІ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація / Abstract

У статті розглядається симбіоз популярної та етнічної культури з погляду обрядовості, зазначено закономірності, за якими поширювалися ті чи ті впливи обрядовості на сучасну українську попкультуру. У роботі застосовано системно-функціональний метод, за допомогою якого проаналізовано баланс обрядовості в сучасній популярній музиці та простежено особливості його втілення.

Метою статті є розглянути симбіоз популярної та етнічної культури з точки зору обрядовості, проаналізувати стилізацію музичної архаїки в сучасному естрадному мистецтві, що є зародженням нових форм та інтегрування їх у сучасну мистецьку систему.

Здійснено дослідження закономірностей, за якими поширювалися певні впливи обрядовості на сучасну українську попкультуру, систематизовано пісенні зразки й творчі проекти популярної культури відповідно до народної обрядовості та окреслено основні тенденції в застосуванні обрядового чинника в сучасній естрадній музиці.

Ключові слова: обряд, фольклорний календар, епос, пізня лірика, танці, міський фольклор.

The symbiosis of popular and ethnic culture from the point of view of ritualism is considered in the article. The regularities of spread of various influences of ritualism on modern Ukrainian popular culture are pointed out. The system-functional method is used in the work to analyze the balance of ritualism in modern popular music. The peculiarities of its implementation are followed.

The purpose of the article is to consider the symbiosis of popular and ethnic culture from the point of view of ritualism, to analyze the stylization of musical archaism in modern variety art, which is the origin of new forms and their integration in the modern art system.

The regularities of spread of various influences of ritualism on modern Ukrainian popular culture are studied. Song samples and creative projects of popular culture are systematized according to folk ritualism. The main trends in the use of the ritualistic factor in modern variety music are described.

Keywords: rite, folklore calendar, epos, late lyrics, dances, urban folklore.

Особливість популярної української культури полягає у взаємодії з етнічними культурними джерелами різного походження як у часовому вимірі, так і щодо використання різних видів і форм зразків народної творчості. Завдяки взаємодії популярної та етнічної культури відбувається еволюція творчих і культурних процесів.

Етнічна культура впродовж своєї історії розвивалася за циклічним принципом, який відображає колообіг у житті наших предків. У взаємодії з новими формами популярної культури це відбивається у трьох основних напрямках: 1) фольклорний календар, який відображає працю людини на землі, а також її відносини з природою; 2) епос, що виник у добу Середньовіччя та заснований на подіях героїчних сторінок нашої історії; 3) пізня лірика, танці та міський фольклор, які часто мали відоме авторство, але сприймалися переважно більшістю суспільства як народна творчість.

Дослідники популярної культури сьогодні здійснюють спробу періодизації її новітнього етапу, але вона перебуває в розробці. Ми, зі свого боку, розглянемо її з погляду перетину з етнічною культурою. На думку С. Садовенко, його характеризує «довільне нашарування елементів обрядово-ритуальної культури дохристиянських язичницьких традицій на релігійні християнські традиції. Також залишається збереженою спадщина святкової культури радянської епохи і принципово нові форми масових свят і видовищ» [5, с. 81].

Аналізу виконавської діяльності сольних виконавців та їхнього репертуару свої роботи присвятили В. Шинкарук (про творчість Н. Матвієнко), П. Луньо, С. Домазар (про творчість Квітки Цісик). Науковці

В. Пестич, М. Мельник, С. Протасова, М. Щур, В. Осипенко, В. Тормахова у своїх роботах розглядають пісні фольклорного календаря, їх сучасні варіанти виконавства.

Що стосується музичного фольклорного календаря, то очевидно, що автори перших естрадних пісень залучали їх до власної творчої лабораторії, але в доволі зміненому вигляді, що пов'язано з характерним набором виразних музичних засобів: обмежений мелодичний діапазон, характерна підголосковість, прості ритмоформули, наявність прикінцевого гукання до фрази. Тому щедрівки, веснянки, гаївки тощо могли бути елементом естрадної пісні, часто декоративним.

Така тенденція зберігалася досить довго, і лише в останнє десятиліття ХХ ст. й у ХХІ ст. можна спостерігати справжній інтерес авторів-попвиконавців до музичної фольклорної архаїки. Причому процес залучення більш давніх горизонтів також має певні етапи. Якщо спочатку архаїчна пісня з фольклорного календаря могла з'явитись у творчості окремого виконавця як поодинокий випадок, то згодом таких пісень не просто стало більше, а сформувався особливий підхід до роботи з таким матеріалом. У цьому процесі брали участь професійні фольклористи, які могли пояснити авторам смисловий бік, символіку та функцію давньої пісні. Самі попвиконавці здійснювали фольклорні розвідки, знаходили унікальні пісенні й танцювальні зразки та включали їх до свого репертуару. З часом автори й виконавці могли використовувати архаїчний фольклор у своїй творчості залежно від поставлених завдань. Окремою практикою є стилізація музичної архаїки в сучасному естрадному мистецтві. До неї також належить переспівування зразків давнього

календарного фольклору в сучасних стильових умовах (у новому ритмічному та інструментальному середовищі).

У вітчизняній попкультурі вирізняються естрадні виконавці, які співають переважно народні пісні. Яскравою представницею української естради є Ніна Матвієнко. Її творчість можна чітко структурувати за принципом народнопісенної обрядовості; деякі з пісень є «ендеміками» з вузькорегіональними характеристиками. Зимовий цикл представлено колятками, щедрівками та різдвяними піснями, весняний – веснянками та гаївками, літній – русальними, петрівчаними й купальськими, жнивварськими та обжинковими піснями. Основний репертуар співачки зосереджено на ліричних піснях (народних і авторських).

Феноменом української попкультури є творчість Квітослави-Орисі Цісик. Народжена в Америці в родині західноукраїнських емігрантів, вона вбудувала українську пісню в американську культуру (у тому числі популярну). Однією з перших Цісик поєднала у своєму спадку різні континентальні національні традиції – поряд зі свінгом та блюзом співала українські пісні. Уже перший її альбом 1972 року «Ivanku» містить американські народні й популярні пісні та українські пісні переважно ліричного жанру. Альбом 1980-го «Пісні України» повністю складаються з українських народних і авторських пісень. Щодо обрядової складової, то в репертуарі виконавиці трапляються народні пісні різних жанрів. Вони не становлять окремих циклів і здебільшого представляють пласт пізньої лірики: «Беручи за основу творче надбання українців, будучи неабияким патріотом своєї держави, вкладаючи в кожну пісню частину себе, Квітка Цісик стала важливим ліричним скарбом національного мистецтва в контексті європейського культурного простору» [1, с. 191].

Обрядовий чинник у сучасній попкультурі визначається не просто за фактом наявності народних пісень того чи того обря-

ду в авторському спадку або виконавському репертуарі. Мова йде про відокремлені тематичні проекти, у яких залучено систему обрядових чинників: стилізовані костюми, екстер'єр / інтер'єр, реквізит тощо або наявність відповідного сценарію (театралізованого чи екранного), у якому розгортається конкретний фольклорний сюжет чи опосередкована програма, спрямована на той чи той обряд. Отже, обрядовий чинник у популярній культурі – це комплексний підхід авторів і виконавців будь-якого формату (концерт або цикл концертів, студійний альбом, відеокліп, художній або документальний фільм).

У календарному фольклорі простежується градація та певне ранжування за популярністю. Перше місце посідає зимовий цикл, а саме новорічно-різдвяний період: «Зимовий пісенний цикл є чи не найбагатшим в українському обрядовому фольклорі. В архівах і публікаціях календарно-обрядових пісень колядки та щедрівки є першими за кількістю. Така їх перевага над іншими календарно-обрядовими жанрами частково може пояснюватися взаємним накладанням двох історичних хвиль зимових свят – язичницького народження “Нового Сонця” (зимове сонцестояння) та християнського народження єдиного Бога (Різдво Христове). Подвійна значимість зимового пісенного репертуару міцно закріпилася у пам'яті українців ще й багатократною повторюваністю пісень у поважному сакральному різдвяно-новорічному дійстві – ритуальному обході дворів. Наслідком цього, очевидно, і є значна кількість народних різдвяно-новорічних творів, опублікованих не лише у наукових збірниках – регіональних, полі- та моножанрових, але й популярних пісенниках» [4, с. 101]. Тому в популярній культурі цей календарний відрізок представлений найширше.

Найбільшої еволюції зазнали пісні зимового циклу. Оновлення музичних засобів пісень привело до осучаснення їх музичної мови в цілому. Обрядовість зимових свят

поширилася на великі міста ще за часів Київської Русі, тому ця частина святкового календаря в міській культурі була найпопулярнішою. Колядки й щедрівки естрадні артисти виконували та записували в різні часи. Учасники ВІА «Кобза» одними з перших почали включати їх у репертуар та студійні альбоми: у 1978 та 1982 роках (тематичні альбоми, засновані переважно на обробках народних пісень); у 2008 році колектив записав альбом, присвячений виключно новорічним та різдвяним святкам.

Керівник гурту Євген Коваленко також здійснив студійний запис колядок і щедрівок в інструментальній обробці (для гітари). ВІА «Ватра» в 1992 році представив концертну програму «Від Миколая до Йордана», а в 1996 році музиканти випустили альбом, який охопив майже всі зимові свята. Він був структурований відповідно за п'ятьма розділами: Миколая, Різдво, Маланка, Новий рік, Щедрий вечір і Йордан.

Справжній «бум» щодо новорічно-різдвяного пісенного циклу на українській естраді розпочався в перші роки незалежності. У 1994 році Ірина Білик на каналі УТ-1 виконала пісню Тараса Петриненка на власний текст «В Новорічну ніч». У 1999 році Тарас Чубай («Плач Єремії») разом з Андрієм Кузьменком («Скрябін») презентували фолкпроект «Наше різдво», «Миколай бородатий» (стала найбільш популярною в цьому альбомі). У 2006 році Андрій Кузьменко написав пісню «З Новим роком і Різдрвом» (альбом «Гламур»), яку через 10 років зі змонтованим відео автора виконала Міла Нітіч. Стилiзовані звуки дзвоників використано в пісні А. Кузьменка «А під Новий рік». Цікавим проектом став альбом «Останнє Різдво 90-х» та музичний фільм «Різдвяні легенди з Русланою» Руслани Лижичко, у якому поєдналась українська та американська традиції.

В альбомі гурту «Гайдамаки» «Перверзія» (2005) музиканти записали українську різдвяну колядку часів УПА «Сумний святний вечір». В альбомі «Кобзар» (2008)

пісню «Маланка» заспівала маленька донька одного з лiдерiв гурту, акордеонiста Iвана Леньо – Маланка Леньо. Також у 2002 році в альбомі «Ой, гула, гула» Марії Бурмаки увійшла захiдноукраїнська народна пісня «Меланка». Репертуар співачки та скрипальки Оксани Мухи переважно базується саме на народнопісенному матеріалі. У 2014 році вона записала альбом винятково з обробок українських колядок та щедрівок. В останнє десятиріччя значна кількість виконавців бере участь в персональних та спільних тематичних святкових проектах, присвячених зимовим святкам. Щодо останнього свята циклу Масниці, то тенденція розвивається в бік участі естрадних артистів у розважальних заходах, де етнічна складова є основою.

Весняний пісенний цикл. Одним із перших естрадну обробку веснянки зробив ансамбль «Арніка» («Ой на горі під вербою»). Популярною серед виконавців стала стилізована пісня Миколи Мозгового «Веснянка». У репертуарі гурту «Go_A» веснянки та гаївки займають особливе місце, проте музиканти не цитують, а максимально використовують комплекс виразних елементів у своїх стилізованих творах. «У 2021 році гурт знову виборює перемогу в національному відборі з фольклорною піснею “Шум”, в основу якої покладено давню українську веснянку. Композиція отримує схвальні відгуки слухачів з різних куточків планети, оскільки породжує собою своєрідний слов'янський настрій та переносить слухача у дохристиянські часи, коли на теренах України сповідували язичництво» [3, с. 189]. Походження пісні розглядають у полірегіональному аспекті: «Як і більшість народних пісень, “Шум” має багато варіантів – вона була поширена у центральній, східній та південній частині України. Той, який співає група “Go_A”, подібний до варіанту, який записували на Кіровоградщині» [8].

У весняно-обрядовому циклі особливе місце займають великодні пісні. Мистецькі

проекти популярних артистів щодо святкування Воскресіння Христового останнім часом розширили своє коло, притягуючи до нього дедалі більшу кількість виконавців, таких як Тетяна Навроцька та Любов Дорошенко, Ігор Бойчук, Марія Бурмака та Катерина Перелісна, Павло Дворський та Микола Бакай, Богдан Косопуд, Володимир Шинкарук, Леся Горова. У 2021 році Олександр Пономарьов здійснив проект «Христос Воскрес 12 голосів», у якому взяли участь вітчизняні та зарубіжні виконавці: Віктор Павлік, Тоня Матвієнко, Ольга Цибульська, Віталій Козловський, Тарас Тополя, Арсен Мірзоян, Наталя Холоденко, Злата Огневич, оперний співак Хе Му, DZIDZIO та настоятель монастиря в Грузії схиархимандрит отець Серафим. О. Пономарьов є автором музики на канонічний тропар «Христос Воскрес», який був виконаний дванадцятьма мовами. У проекті також узяли участь оркестр та хор Заслуженого академічного ансамблю пісні і танцю Збройних сил України (під керівництвом Д. Антонюка), дитячий хор Artmusic school Zabava, бандуристка Марина Круть (Marina Krut).

Літній цикл пісенного фольклору, як і інші, демонструє поєднання язичницьких та християнських звичаїв. Найбільш популярними в сучасному обігу є петрівчані й купальські пісні. Петрівчані починали співати після русальної неділі; вони знаменували Петрів піст (Апостольський піст). Слід наголосити, що літні пісні традиційно не були поширені серед вітчизняних попвиконавців (може, крім купальських) у попередні періоди, але на сучасному етапі спостерігається сплеск зацікавленості з-поміж сучасних артистів, на чому наголошує В. Осипенко: «Українська народнопісенна традиція стала тим ґрунтом, на якому проросла оригінальна виконавська манера та яскрава індивідуальність молодшої співачки Ілларії (Катерини Середи)... Електронні тембри та колорит звучання “живих” народних інструментів цікаво поєднано у ціліс-

ності композицій – оригінальних виконавських версій як загальновідомих українських пісень так і маловідомих старовинних обрядових пісень» [2, с. 40].

Найбільш популярними є купальські пісні, оскільки сучасну людину приваблює та зачаровує екзотичність самого обряду з плетінням вінків на судженого, стрибанням через багаття уночі та пошуком квітки папороті. Відомими класичними авторськими піснями є «Папороть цвіте» Олександра Злотника та Юрія Рибчинського у виконанні Любові та Віктора Анісімових.

Залучення всіх пластів українського фольклору в сучасній попкультурі має певну систему та підпорядковується певним правилам, про що пише у своїй статті В. Тормахова: «1. Використання жанрів, образної системи і тематики різних обрядових і побутових пісень... 2. Використання текстів із застосуванням діалектних мовних особливостей різних регіонів України... 3. Сталість ритмоформули пісні... 4. Чітка форма-структура... 5. Проста гармонія. Гармонія має бути зручною для імпровізації... 6. Ладова основа... 7. Типи багатоголосся. 8. Використання тембрів народних інструментів та засобів гри на них...» [6, с. 167–168].

Цікавою є «зворотна» хронологія в залученні музичного фольклору в простір попкультури: спочатку автори приділяли увагу пізній ліриці, міському фольклору, романсу, цитуючи та стилізуючи їх у своїх творах. Поступово інтерес заглиблюється в більш ранні періоди, і музичні зразки епосу, пов'язані з героїчною історією, широко використовуються композиторами в поєднанні із сучасними засобами музичної виразності та естрадного інструментарію. Поступово у творчість композиторів і виконавців проникають пісні архаїчного фольклору (як календарного, так і родинного), і на сучасному етапі спостерігається справжній «бум» у відродженні національної музичної архаїки в різних проявах.

Отже, обрядова складова української народної пісні в популярній культурі пред-

ставлена досить широко, повно, різнопланово та має свою еволюцію щодо поступового залучення обрядовості, історичної зворотної ретроспективи в безпосередньому накопи-

ченні музичного матеріалу (від більш пізніх зразків до архаїки), способів обробки, стилізації та іншого переосмислення народного пісенного й танцювального скарбу.

Джерела та література

1. Лунь П. Є., Домазар С. О. Патріотичний ліризм творчості Квітки Цісик як джерело образності хореографічних номерів. *Молодий вчений. Щомісячний науковий журнал*. Херсон : Молодий вчений, 2018. № 11 (63). С. 189–192.

2. Осипенко В. В. Народнопісенна традиція у виконавській практиці сучасних українських естрадних співаків. *International Scientific and Practical Conference World science. Науковий журнал*. Warsaw : Scholarly Publisher, 2018. № 3. Vol. 6. S. 38–42.

3. Пестич В. М., Мельник М. М. Культурогенез національних фольклорних мотивів на сучасній естраді. *Актуальні дискурси мистецтва естради: традиції та європейська інтеграція. Матеріали всеукраїнської наукової конференції*. Київ : КНУКіМ, 2021. С. 187–190.

4. Протасова С. Бібліографія зимової обрядової музики українців: матеріали та дослідження (на допо-

могу молодому дослідникові та викладачеві). *Проблеми етномузикології. Науковий журнал*. Київ : НМАУ, 2017. Вип. 12. С. 101–108.

5. Садовенко С. М. Трансформації української народної художньої культури у просторово-часових реаліях постмодерну. *Вісник НАКККіМ. Зб. наук. праць*. Київ : Міленіум, 2013. Вип. 3. С. 79–88.

6. Тормахова В. Характерні риси української поп-музики кінця ХХ – початку ХХІ століть. *Університетська кафедра. Зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ, 2014. № 3. С. 165–172.

7. Шинкарук В. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. Житомир : Полісся, 2015. 278 с.

8. Щур М. У чому магія народної пісні? Секрет успіху «Go_A» на «Євробаченні». *Радіо Свобода*. 21 травня 2021.

References

1. LUNIO, Petro, Solomiia DOMAZAR. Patriotic Lyricism of Kvitka Tsisyk Works as a Source of Imagery in Choreographic Numbers. *A Young Scientist. Monthly Scientific Journal*. Kherson: Young Scientist, 2018, no. 11 (63), pp. 189–192 [in Ukrainian].

2. OSYPENKO, Viktoriia. Folk Song Tradition in the Performing Practice of Modern Ukrainian Variety Singers. *International Scientific and Practical Conference World Science. Scientific Journal*. Warsaw: Scholarly Publisher, 2018, no. 3, vol. 6, pp. 38–42 [in Ukrainian].

3. PESTYCH, Vladyslav, Myroslava MELNYK. Cultural Genesis of National Folklore Motifs on the Modern Stage. *Current Discourses of Variety Art: Traditions and European Integration. Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference*. Kyiv: KNUKandA, 2021, pp. 187–190 [in Ukrainian].

4. PROTASOVA, Svitlana. Bibliography of Winter Ritual Music of Ukrainians: Materials and Research (To Help Young Researchers and Teachers). *Problems of Ethnomusicology. Scientific Journal*. Kyiv: NMAU, 2017, iss. 12, pp. 101–108 [in Ukrainian].

5. SADOVENKO, Svitlana. Transformations of Ukrainian Folk Artistic Culture in the Spatial and Temporal Realities of Postmodernity. *Bulletin of NAGSCandA. Collected Scientific Works*. Kyiv: Millennium, 2013, iss. 3, pp. 79–88 [in Ukrainian].

6. TORMAKHOVA, V. Characteristic Features of Ukrainian Popular Music of the Late 20th – Early 21st Centuries. *University Department. Collected Scientific Papers*. Kyiv: KNEU, 2014, no. 3, pp. 165–172 [in Ukrainian].

7. SHYNKARUK, Volodymyr. *Az-Buki. Literary and Artistic Studies*. Zhytomyr: Polissia, 2015, 278 pp. [in Ukrainian].

8. SHCHUR, Mariia. What is the Magic of a Folk Song? The Secret of Success of Go_A at Eurovision Song Contest. *Radio Svoboda*. May 21, 2021. Available from: <https://www.google.com/amp/s/www.radiosvoboda.org/amp/evrobachennia-go-a-secret-folkloru/31266121.html> [in Ukrainian].